

(Заруба В. М. «Історія держави і права України: Навчальний посібник.» – К.: Істина, 2006. – 416 с.)

Суть державності Запорозької Січі фахівці вбачають у самоврядній структурі народної самооборони і господарській формі самовиживання за вакууму державної влади та постійної воєнної небезпеки. Українську (козацьку) державність, яка сформувалася на Запорозькій Січі, фахівці називають праобразом, ескізом, зародком справжньої держави.

Запорозька Січ, маючи низку головних ознак державності, все ж була лише своєрідною, перехідною моделлю між справжньою повноцінною державою і професійною общиною. Внутрішні недоліки перехідної моделі (домінування під тиском обставин воєнної та невиконання господарської та інших державотворчих функцій) та несприятливі зовнішні умови так і не дали змоги цьому зародку української державності перерости у нову якість, але свій помітний яскравий слід у процесі українського державотворення козацька держава, безумовно, залишила.

Угненко Т. В.

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри історії держави і права*

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИНУЛИ НА СКОРОЧЕННЯ СФЕРИ ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТИТУТУ НАРОДНИХ ЗАСІДАТЕЛІВ УРСР В РОКИ ДРУГОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Аналізуючи характерні риси цього періоду, дослідники приходять до висновку, що саме 30-ті – 40-і рр. ХХ ст. стали етапом найбільшого піднесення репресивної політики радянської влади. В умовах військового часу суттєво зросло репресивно-каральне навантаження на радянську державну машину: з'являються нові склади правопорушень, адміністративні та дисциплінарні проступки переводяться розряд кримінальних злочинів, підвищується рівень відповідальності за вчиненні діяння. У таких умовах, неодмінно поставало питання про можливість судової системи витримати подібне навантаження, та забезпечити реалізацію прийнятих радянською владою рішень, швидко і ефективно караючи правопорушників. Як справедливо зазначає з цього приводу С. Загорський: «З початком війни виникла необхідність у швидкій розробці, впровадженні в дію та забезпеченню неухильного виконання комплексу законодавчих актів, що забезпечували організацію оборони країни та розгром ворога» (Загорський Г. И. По законам военного времени // Советская юстиция. 1990, № 5, С. 19)

Радянська судова система на початок Другої світової війни відповідно до Закону «Про загальні засади судоустрою СРСР» від 1938 р. складалася з загальних та спеціальних судів, в число яких входили: а) військові трибунали; б) лінійні суди залізничного транспорту; в) лінійні суди річного транспорту (Закон СССР от 16.08.1938 о судоустройстве СССР, союзных

и автономных республик // Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938 г. – июль 1956 г./1956, С. 99.)

Більшість справ у цих судах, за виключенням окремих категорій визначених законом, повинна була розглядатися за участю народних засідателів. Однак, початок війни змусив відмовитися від принципу загального залучення народних засідателів до розгляду судових справ. Серед факторів, які обумовлювали прийняття цього рішення, на наш погляд, слід виділити наступні:

По-перше, мобілізація значної частини населення для забезпечення потреб армії та військово-промислового комплексу. Війна, а особливо її невдалий початок, призвів до значних змін у демографічних показниках населення та його соціальної стратифікації. Так, за підрахунками дослідників лише УРСР втратила 20 % населення убитими та тяжко пораненими, значна частина дорослих чоловіків була мобілізована до лав Червоної армії, внаслідок чого весь тягар компенсації мобілізованої робочої сили був перекладений на жінок та підлітків, трудове навантаження на яких надзвичайно зросло. Керівникам підприємств було дозволено збільшувати робочий час понаднормово від 1 до 3 годин, була запроваджена мобілізація всього працездатного населення віком від 16 до 55 років, не задіяних на військовій службі, на роботу у промисловому, сільськогосподарському секторі та будівництві. (Указ Президиума Верховного Совета СССР от 13 февраля 1942 г. «О мобилизации на период военного времени трудоспособного городского населения для работы на производстве и строительстве» // Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР {1938–1944 гг.}, М., 1945, С.148).

За таких умов, чисельність вільних людських ресурсів, які можна було виділити для забезпечення функціонування інституту народних засідателів надзвичайно скоротилася. Натомість, кількість вакантних місць народних засідателів, що потребували доукомплектування надзвичайно зросла, більшість з них становили чоловіки мобілізаційного віку і радянське законодавство не передбачало для них вивільнення від військової служби у зв'язку з обранням на посаду народного засідателя. Тим же особам, які на момент 1941 р. були обрані народними засідателями та, внаслідок звільнення від служби за станом здоров'я, віком чи статтю, не були мобілізовані до армії, досить часто доводилося брати на себе функції суддів, за відсутності останніх. У виданому на початку Другої Вітчизняної війни наказі Народного комісара юстиції СРСР № 106 «Про перебудову роботи судових органів й органів юстиції на військовий лад» вимагалося щоб для забезпечення чіткості та ефективності у роботі судів, взамін мобілізованих до Червоної Армії суддів, призначати на їх посади «підготовлених у політичних і ділових відносинах народних засідателів» (Приказ Народного комиссара юстиции СССР № 106 «О перестройке работы судебных органов и органов юстиции на военный лад». // Законодательные

і административно-правові акти воєнного часу. С 22 червня 1941 г. по 22 березня 1942 г. / 1942, С. 98-100.)

Відтік народних суддів виявився настільки значним, що НКЮ СРСР змушений був в зазначений період відійти від довоєнної теорії та практики, яка розглядала можливість заміщення судді народним засідателем, як тимчасове та виняткове явище. Натомість, у своєму наказ від 10 вересня 1943 р. «Про порядок покладання на народного засідателя виконання обов'язків народного судді» наркомат рекомендував начальникам місцевих управлінь НКЮ виділяти в кожному народному суді по 2 – 3 народних засідателів й входили в рай/міськради з поданням про обрання їх заступниками судді. У випадку відсутності, відводу судді вони залучалися до виконання обов'язків судді в порядку черговості (Приказ Народного комісара юстиції СРСР «Про порядок передачі народним засідателям обов'язностей народних судей». // Сборник приказов и инструкции министерства юстиции СССР. 1936 – 1948 гг. М., 1949. С. 16 – 19).

Таким чином, можна констатувати, що контингент як самих народних засідателів, так і соціальних груп з яких могло проводитися до укомплектування штатів засідателів, надзвичайно скоротився.

По-друге, зміни у завданнях та принципах судочинства. Війна, як це було і на попередніх етапах, вимагала від влади рішучих, інколи жорстоких форм боротьби з будь якими формами протидії встановленим порядком, без чого неможливо було досягнути концентрації всіх зусиль для боротьби з противником. За таких умов, від судових органів вимагалось не лише забезпечення правосуддя, а й швидке та ефективне покарання правопорушників, забезпечення втілення в життя тих керівних принципів політики, які проводила на даному етапі держава. Звичайна судова система, з притаманним їй формалізованим судочинством, участю значної кількості осіб у судовому процесі, звісно не могла забезпечити пришвидшений розгляд справ, і не давала стовідсоткової гарантії у прийнятті «політично вважених» рішень. Натомість, практика дореволюційних часів та Громадянської війни свідчила, що виконання цих завдань може бути покладено на надзвичайні та квазісудові органи, які завдяки своєму компактному складу, контрольованому процесу відбору суддів та спрощеному порядку судочинства, можуть якнайкраще забезпечити виконання усіх поставлених завдань. За таких умов, інститут народних засідателів, хоча і переважно складався з лояльних до радянської влади представників суспільства, все ж таки міг зменшити мобільність та ефективність діяльності цих надзвичайних судових установ, а отже ставав зайвим в цій ситуації.

По-третє, ріст завантаженості судів. Цей фактор безпосередньо пов'язаний з характерними рисами розвитку правової системи у воєнний період про яку ми вели мову попередньо. Ріст криміналізації правопорушень та розширення внаслідок цього юрисдикції судових органів, неминує призводив до збільшення навантаження на суддів та засідателів. Це

більше ця проблема загострювалася в умовах зменшення кількості самих суддів та народних засідателів, про що ми вели мову вище. За таких умов, збереження довосного підходу щодо розгляду усіх справ за участю народних представників ставала об'єктивно неможливою.

Враховуючи вищезазначені фактори, стає зрозумілою загальна тенденція до скорочення сфери використання інституту народних засідателів у военний період, та вилучення з їх юрисдикції цілої категорії справ, що передавалася на одноосібний розгляд судді чи відносилася до юрисдикції інших судових чи адміністративних органів.

Феоктістова О. М.

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри історії держави і права*

ПРАВОВИЙ СТАТУС ГЕНЕРАЛ ПРОКУРОРІВ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ХІХ СТ.

Важливу роль в правовому регулюванні діяльності прокуратури зіграв Указ Петра I від 27 квітня 1722 року «Про посаду Генерал-прокурора». Відповідно до цього указу Генерал-прокурор, названий «оком государевым» і «стряпчим» про справи держави, здійснював безпосередньо нагляд за тим, щоб найвищий державний орган країни – Сенат – діяв в строгій відповідності з регламентами і імператорськими указами. Посаду Генерал-прокурора за весь час її існування займали 33 чоловіки. Серед них були також талановиті державні діячі, котрі зробили великий внесок в розвиток органів прокуратури.

Слово «прокурор» походить від латинського слова, що означає «турбуватися». Уперше прокуратуру було створено в XIII столітті у Франції для захисту інтересів королівської влади в судах, а пізніше – для переслідування злочинців і поновлення правопорядку.

Історія прокуратури України взаємопов'язана з розвитком прокуратури Російської імперії, тому що органи прокуратури, які знаходилися на території тодішньої України, входили до прокурорської системи Росії. У Росії прокуратуру було створено Указом Петра I від 12 січня 1722 року. В Указі Урядовому Сенату зазначалося: «Надлежит быть при Сенате Генерал-Прокурору и Обер-Прокурору, а также во всякой коллегии по прокурору, которые должны будут рапортовать Генерал-Прокурору». Генерал-прокуророві підкорялися обер-прокурори, прокурори колегій Сенату і провінцій.

Сам же Генерал-прокурор підпорядковувався безпосередньо імператору і зобов'язаний був здійснювати наглядові функції – наглядав за діяльністю сенату та колегій, «щоб не порушувалася воля його величності». Утворення прокуратури в Росії тих часів було історичною закономірністю. Намагання йти європейським шляхом розвитку спонукало монарха приді-